

Артем БОБРОВСЬКИЙ
(Макіївка, Україна)

Будинки інвалідів Донбасу у 1950-ті роки як локальні соціокультурні спільноти

Соціальна політика по відношенню до інвалідів один з основних показників, за якими характеризують рівень розвитку держави. Інвалідність – це соціальний феномен, уникнути якого не може жодне суспільство. Кожна держава відповідно до власних пріоритетів та можливостей формує соціальну та економічну політику по відношенню до інвалідів. Масштаб інвалідності залежить від багатьох факторів: стану здоров'я нації, розвитку системи охорони здоров'я, соціально-економічного розвитку, стану екології, історичних та політичних причин. Так сталося, що у Донбасі в зазначений період всі перелічені ознаки набули негативного забарвлення. Стан, який виник внаслідок цього, можна було б назвати “інвалідізацією” суспільства.

Особлива увага до проблем непрацездатних осіб та їхнього соціального захисту зумовлена тим, що в зв'язку з катаклізмами останніх років, їх кількість у нашій країні значно зросла. За даними ООН, кожна десята людина на планеті є інвалідом, і приблизно 25% населення страждає хронічними захворюваннями. В Україні проживає майже 2,6 млн. інвалідів або 5% від чисельності усього населення. Дотепер існують серйозні перешкоди в реалізації інвалідами права на працю й добробут, що загострює проблему соціальної нерівності й різко знижує якість життя громадян з обмеженими можливостями. Значна частина цих проблем є безпосереднім наслідком радянської соціальної політики і тому потребує детального історичного дослідження.

Оцінка людей за їх зовнішнім виглядом та розумовими здібностями, на жаль, і досі характерна для нашого способу життя. Ми упереджено ставимося не лише до каліцтва, але й талановитості та навіть до краси. Усі люди, що, так чи інакше, відрізняються від нас, викликають у нас особливе, але не завжди добре ставлення. Забобони є складовою

частиною нашої соціальної структури, і спроби позбутися їх можуть викликати навіть глибокий внутрішній опір.

Раніше інвалідність традиційно розглядалася з медичної точки зору, тобто велике значення мали функціональні порушення. Також аналіз значення непрацездатних осіб для суспільства відбувався з точки зору економічної доцільності, підкреслення їх професійних обмежень. У сучасний період погляди на інвалідність значно змінилися. На думку багатьох соціологів, які вивчають проблеми адаптації непрацездатних осіб в суспільстві, інвалідність є продуктом взаємодії індивідів з оточуючим середовищем. Тобто, з соціально-політичної точки зору, головні проблеми інвалідів розглядаються як результати дій суспільства, а не особисті дефекти чи відхилення.

Дослідження з проблем реабілітації інвалідів можна поділити на декілька частин. По-перше, це роботи радянських дослідників історії держави та права, що з'явилися в 1960-ті – 1980-ті роки. Вони присвячені вивченню еволюції законодавства щодо соціального забезпечення та розглядають переважно СРСР у цілому і не порушують проблеми окремих регіонів [1, 2, 3, 4]. Головний зміст цих досліджень: констатація позитивних зрушень у поліпшенні добробуту населення, списування помилок на бюрократизм. У сучасних дослідженнях правознавців є також певні спроби дослідити історію державної політики відносно інвалідів [31]. По-друге, це дослідження з історії соціального захисту населення [6, 7, 25]. Такі праці переважно присвячені періоду Другої світової війни та висвітлюють проблеми державного соціального забезпечення інвалідів війни, родин військовослужбовців, дітей-сиріт та не розглядають допомогу іншим категоріям населення.

Тобто аналіз літератури з питань соціального захисту свідчить про те, що й досі відсутнє комплексне дослідження з зазначеної проблеми. Маловивченими залишаються також такі аспекти як відбудова й розвиток державної системи реабілітації непрацездатних осіб, якість роботи експертних комісій, наслідки працевлаштування та рівень життя інвалідів.

Завданням дослідження є комплексний аналіз будинків інвалідів як локальних соціокультурних спільнот. Під «локусом» мається на увазі, в першу чергу, «не територія, а сукупність людей, що здійснюють певну історичну діяльність» [5, с.161]. Локалізація спільнот дозволяє проникнути вглиб соціальних процесів. У рамках «локальної історії» вивчається «історія знизу», тобто вивчення співтовариства через історію окремих особистостей його складових. Важливим підходом даного іс-

торичного напрямку є також міждисциплінарність, яка розуміється в сучасній історіографії не лише як використання даних і методів інших дисциплін, але і як інтеграція гуманітаристики на рівні об'єктів їх наукових інтересів [5, с.162].

Через призму локальних спільнот з особливою внутрішньою культурою можна дослідити радянську соціальну політику відносно інвалідів; розкрити внутрішню організацію та вагомі функції цього соціуму; з'ясувати суспільні наслідки державної політики, її вплив на моральний стан населення; вивчити життя інвалідів через історію особистостей; розкрити головні причини формування в свідомості громадян радянської держави стереотипів щодо інвалідів.

Отже, вивчення локальних спільнот осіб з обмеженими можливостями є досить актуальною проблемою. Дослідження якої не лише вирішить певне коло конкретних завдань, але й стане фундаментом для розв'язання низки складних питань історії України.

При вивченні спільнот непрацездатних осіб особливої уваги заслуговує комплекс джерел, які слід охарактеризувати більш детально.

Джерельна база дослідження досить велика й поділяється на декілька груп. Беручи за основу принцип розподілу за походженням, виділяють – законодавчі акти, програмні та директивні документи комуністичної партії, статистичні матеріали, діловодство, періодичні видання.

Перша група представлена законодавчими актами. До неї належить Конституція СРСР 1936 р. [28]. У цей період продовжувалася практика прийняття спільних постанов урядом та ЦК КПРС [22, 32]. Такі постанови були обов'язковими до виконання та визначали найважливіші питання соціальної політики. Аналіз цієї групи документів дозволяє виділити головні напрями соціальної стратегії держави, регіональні особливості її реалізації. Однак при дослідженні зазначеної групи джерел слід пам'ятати про певне приховування реального становища в країні. При вивченні треба критично оцінювати їх зміст та результати впровадження.

До другої групи джерел належать програмні та директивні документи комуністичної партії. Їх вміщено в збірках, що періодично публікувалися протягом досліджуваного періоду [26, 27]. Керівні рішення були основою діяльності виконавчих та господарських структур. У цих документах відображено всі головні напрями соціальної політики держави. Вони базувалися на обов'язкових, проте утопічних, концепціях побудови соціалізму та, у перспективі, комуністичного суспільства.

Крім того, в умовах тоталітаризму ідеологізація всіх сфер життя іноді призводила до перекручення змісту, а тому їх вивчення потребує критичного аналізу та уважного порівняння з наслідками впровадження.

Третю групу джерел становлять статистичні матеріали, опубліковані у збірниках та довідниках [23, 29, 30]. Радянську статистику характеризувала увага до макроекономічних, валових показників. Вони були покликані відображати постійне зростання загальних обсягів виробництва продукції промисловості чи сільського господарства. Часто дані наводяться в показниках, які важко порівняти між собою та докладно проаналізувати динаміку соціально-економічних процесів в регіоні.

Четверту групу джерел становлять документи діловодства, що зберігаються в архівах. В дослідженні використовувалися фонди двох центральних та двох обласних архівів.

Документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України) є дуже цінним джерелом для дослідження. Слід виділити фонд 1 – “ЦК Компартії України”. Найбільш цікаві документи знаходяться в описах 23-24 – “Документи загального відділу 1941 – 1967 рр. (особливий сектор) ЦК КПУ (секретна частина)”. У цьому фонді міститься інформація з багатьох питань розвитку соціальної сфери та наслідків впровадження державної політики в регіонах.

З фондів Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВ України) варто виділити фонд 2 – “Рада міністрів УРСР”. У ньому містяться дані з питань розвитку соціально-економічної сфери, листування з місцевими органами, звіти та довідки. Значна кількість джерел з питань соціального захисту населення зосереджена у фонді 348 – “Міністерство Соціального забезпечення УРСР”. Він містить відомості про розміри державної допомоги нужденним, рівень її доступності для різних категорій населення і які дають інформацію про працевлаштування непрацевдатних осіб, рівень їх доходів, а також систему побутового обслуговування населення республіки.

У дослідженні також використано матеріали державних архівів Донецької та Луганської областей. Документи цих архівів дали змогу проаналізувати впровадження соціальної політики держави на регіональному рівні.

У Державному архіві Донецької області опрацьовано матеріали фондів: 2794 – “Виконавчий комітет Донецької обласної ради депутатів трудящих”, 326 – “Донецький обласний комітет Комуністичної партії

України”, 4249 – “Статистичне управління Донецької області”, 5154 – “Відділ соціального забезпечення Виконавчого комітету Донецької обласної ради депутатів трудящих”, 5547 – “Планова комісія Виконавчого комітету Донецької облради”.

У Державному архіві Луганської області вивчено документи “Луганського обласного комітету Компартії України” – фонд 179, “Виконавчий комітет Луганської обласної ради депутатів трудящих” – фонд 1779, “Статистичне управління Луганської області” – фонд 2519. Вони зберігають матеріали, які дають можливість вивчити механізм, форми та наслідки реалізації соціальної політики держави в Донбасі.

Слід зазначити, що архівні матеріали, на відміну від опублікованих джерел, надають більш об’єктивну інформацію. У документах та звітах, які надсилали вищому керівництву, приховувався реальний стан справ. Поточна ж документація була більш достовірною й відвертою.

П’ятою групою використаних джерел є періодичні видання. У дослідженні використано центральні союзні та республіканські видання (“Правда”, “Известия”, “Правда України”, “Радянська Україна”), галузеві журнали (“Социальное обеспечение”, “Колгоспник України”, “Тваринництво”, “Механізація сільського господарства”). Значний фактичний матеріал з розвитку соціальної сфери регіону міститься в регіональній пресі (“Социалистический Донбасс”, “Радянська Донеччина”, “Ворошиловградская правда” тощо). Ці джерела особливо жваво відображають динаміку громадської думки, вказують на найбільш значущі явища в житті суспільства в той момент, коли створювалося джерело. Слід зазначити, на сторінках періодичних видань відбиті проблеми особливо актуальні для автора та читачів. У них можна знайти статті про корупцію, рівень добробуту та побутові умови життя осіб з обмеженими можливостями. Звичайно всі публікації в періодиці радянського періоду друкувалися лише в рамках визначених офіційною цензурою.

Таким чином, для дослідження радянської соціальної політики відносно осіб з обмеженими можливостям охарактеризовано різноманітні джерела, що дозволяють виконати системний аналіз зазначеної проблеми. Особливістю використання зазначених груп джерел є те, що автор намагався простежити на рівні окремої особистості комплекс проблем, з якими стикалася вся сукупність інвалідів регіону.

Будинки інвалідів були однією з складових державної системи соціальної реабілітації інвалідів, проте і досі така форма викликає багато суперечок. Соціалізація – це процес взаємодії особистості й суспільства.

Він здійснюється під впливом різноманітних факторів, вплив яких на людину неоднозначний, часом дуже суперечливий. Таким чином, можна казати про наявність різних видів жертв соціалізації. Реальними жертвами несприятливих умов соціалізації і досі залишаються інваліди.

Спосіб класифікації осіб з обмеженими можливостями й слова, які вживали при описі інвалідів, відбивають і визначають стан нашого суспільного розвитку. Практика й структура призначених для них установ, впроваджуючись у нашу свідомість, створюють відповідний суспільний настрій.

Дискримінації осіб з обмеженими можливостями в СРСР була поширеним явищем. Вони розглядалися владою через категорію придатності до праці чи корисності владі. Визначення групи інвалідності за радянським законодавством залежало від ступеня втрати працездатності, а розмір пенсії від колишнього місця праці, стажу. Таким чином, навіть для зазначених осіб радянська держава створювала умови, що змушували населення коритися владі.

Теоретики побудови нової соціалістичної держави від початку її виникнення в 1917 р. акцентували увагу саме на допомозі непрацездатним, так би мовити, виключному ставленні до них. Проте реальна практика впровадження соціальної стратегії була далекою від лозунгів. На прикладі відношення до інвалідів яскраво відображається розуміння керівництвом Радянської держави загальної концепції соціальної політики.

Під час Вітчизняної війни держава не могла ігнорувати інтереси величезної кількості колишніх вояків, які втратили працездатність. Це питання стало центром уваги вищого радянського керівництва. Політика була спрямована на забезпечення усіх матеріальних потреб, навчання та працевлаштування інвалідів. Почалася масова пропагандистська кампанія по допомозі інвалідам та сім'ям фронтовиків [39, арк. 27–28], серед заходів найбільш поширеними були: шефство, відрахування трудоднів в фонд допомоги інвалідам, разова матеріальна допомога, надання будинків та квартир, санаторно-курортне лікування, направлення до будинків інвалідів. Хоча насправді масштаби інвалідності були дійсно жахливими, і радянське законодавство й досі вважається досить пристосованим до потреб інвалідів, але втілення політики лягло на плечі рядових виконавців. Результативність соціальної політики визначається не лише намірами але й механізмом та результатами її втілення. Наприклад, у листопаді 1943 р. в госпіталях м. Сталіно часто не вистачало ліків, бинтів; поранені знаходилися в непристосованих приміщеннях без вікон, без опалення, без регулярного якісного харчування [38, арк. 1–4].

У таких умовах відновлення працездатності відбувалося дуже повільно. Після лікування наслідків поранення або травми потрібно було встановити групу інвалідності, пройти перекваліфікацію або влаштуватися в будинок інвалідів.

Визначенням ступеня втрати працездатності в Радянському Союзі опікувалися спеціально створені лікарсько-трудові експертні комісії (ЛТЕК). Вони визначали інвалідність спочатку за класифікацією з шести груп, а згодом з трьох. Найбільш чисельною була третя група, до якої належали люди, непридатні до систематичної праці за своїм фахом у звичайних умовах, проте здатні до нерегулярної праці протягом скороченого робочого дня або за іншим фахом [1, с. 72].

До війни ключовим поняттям при визначенні групи інвалідності був ступінь втрати працездатності. Навіть за тяжкого каліцтва, якщо працівник міг працювати на колишньому місці роботи, це впливало на рішення ЛТЕК. Згодом особи зі значними фізичними вадами, навіть якщо поверталися до праці, отримували групу інвалідності [1, с. 73].

В умовах, коли значно зросла кількість справ, що комісії розглядали за одне засідання, велике значення мала кваліфікація членів комісій. Показником цього є наявність в їх складі спеціалізованих фахівців, що мали досвід роботи в експертних комісіях, а також питома вага помилок при встановленні групи інвалідності. У 1949 р. в Сталінській області діяло 55 районних та міських ЛТЕК, а також контрольна обласна [13, арк. 4]. Не укомплектовані лікарями були 16 комісій або 29%; не перевірялося правильне працевлаштування інвалідів на підприємствах. Усе це закономірно позначилося й на ефективності діяльності комісій. При повторному огляді непрацездатних на обласній комісії було відмінено 27,3% рішень міських та районних ЛТЕК [13, арк. 4]. Надалі питома вага помилок зменшилася, але становила ще значний відсоток. У 1954 р. на засіданні обласного ЛТЕК було збільшено групи інвалідності 22,6% особам, у 1956 р. – 17%, у 1958 р. – 10,6% [15, арк. 20; 16, арк. 23; 17, арк. 14].

Серед найбільш поширених причин втрати працездатності був виробничий травматизм. У 1950 р. він становив 14% серед причин, через які працівникам надали групу інвалідності. Крім того, значне місце серед причин втрати здоров'я посідали хронічні захворювання серцево-судинної системи та на туберкульоз [17, арк. 14]. Це свідчило про дуже погані умови праці на підприємствах, де мало уваги приділялося техніці безпеки. До того ж навіть в офіційних документах такий високий рівень виробничого травматизму та хронічних захворювань

пояснювався залученням малокваліфікованої робочої сили, низьким рівнем техніки безпеки [17, арк. 14].

Місцеві органи влади, підприємства повинні були надавати інвалідам різноманітну допомогу. Однак часто подібне шефство мало лише формальний характер. Наприклад, за матеріалами військової цензури в Сталінській області існували значні недоліки діяльності органів влади та адміністрацій підприємств щодо інвалідів [18, арк. 49]. На їх прями скарги про порушення законодавства не звертали уваги, збільшилися свавілля та зловживання службовим становищем, місцеві органи влади не виділяли необхідної допомоги [18, арк. 50–52].

Працевлаштування інвалідів було важливою складовою соціально-трудою реабілітації. У СРСР до війни існувала централізована система професійного навчання та влаштування на роботу непрацездатних осіб. Праця інвалідів переважно третьої групи широко використовувалась на промислових підприємствах. Для осіб з різним ступенем тяжкості захворювання, у тому числі для інвалідів першої та другої груп, діяла мережа спеціалізованих навчально-виробничих підприємств. Особи, які не могли регулярно працювати, виконували роботу вдома. Для навчання інвалідів існували відповідні курси на підприємствах та спеціальні школи професійного навчання [18, арк. 107 – 109].

Під час війни виникла потреба залучити до роботи на підприємствах непрацездатних осіб. Праця інвалідів широко використовувалась державою разом із залученням до виробництва жінок та підлітків. Згідно з постановою Раднаркому СРСР від 6 травня 1942 р. та постановою Раднаркому УРСР та ЦК КП(б) У від 20 травня 1942 р. [11, арк. 28] на установи охорони здоров'я та соціального забезпечення було покладено завдання з підготовки інвалідів до праці ще під час їх лікування в шпиталях [11, арк. 29]. Було створено курси професійного навчання інвалідів, що враховували ступінь втрати працездатності та особливості захворювання. Найбільш поширеними професіями, яким навчали на курсах були: обліковці, телеграфісти, сортувальники пошти, бригадири в колгоспах, бібліотекарі, продавці тощо [11, арк. 28].

У квітні 1944 р. було створено навчальні майстерні у Ворошиловградській області на 100 осіб та в Сталінській області на 120 осіб [11, арк. 21]. Крім того, у Київській області було створено школу-інтернат для сліпих на 75 осіб, де навчалися інваліди з різних регіонів республіки. У випадку, коли керівництво установ та підприємств безпідставно відмовляло у працевлаштуванні, такі факти повідомлялися до прокуратури для притягнення цих осіб до кримінальної відповідальності.

Проте позбавлення підприємств податку з обороту, з одного боку, та кримінальна відповідальність, з іншого, не завжди сприяли покращенню працевлаштування інвалідів. У квітні 1944 р. серед 5 949 осіб, що перебували на обліку в Сталінській області, були працевлаштовані 2 010 або 33,79% [39, арк. 6]. Отже, після визволення регіону від загартників та створення мережі курсів для навчання на підприємствах працювала лише третина з усіх здатних до роботи інвалідів.

Кооперативні підприємства повинні були працевлаштовувати якомога більше інвалідів, створювати для них спеціальні умови роботи [11, арк. 26]. До війни мережа кооперативних організацій інвалідів була досить розгалуженою й нараховувала в цілому в республіці 3 142 майстерні, у яких працювали 27 098 осіб. Головними напрямками їх діяльності було виробництво харчової, трикотажної, шкіряної продукції, металообробка та побутове обслуговування. Під час війни кооперативні організації виготовляли та ремонтували одяг і взуття для військових потреб. У 1945 р. в м. Сталіно було створено артіль інвалідів “Інпромкомбінат”, а в м. Ворошиловграді артіль “Перше травня”. При них працювали навчальні майстерні на 25 учнів кожна [40, арк. 86]. На інших кооперативних підприємствах було організовано індивідуальне та бригадне навчання.

Згодом, відповідно до змін у державній політиці, було прийнято нове положення про кооперацію інвалідів [8, арк. 310]. За цим положенням система кооперації інвалідів була визнана однією з форм соціального забезпечення завданням якої було працевлаштування інвалідів та покращення їх матеріального становища.

Через погані умови праці, низьку нерегулярну заробітну платню більшість інвалідів після працевлаштування в кооперації змушена була шукати інше місце роботи. У кінці 1940-х рр. перевірка в регіоні виявила, що замість збільшення кількості непрацевдатних осіб, влаштованих на роботу, їх чисельність, навпаки, зменшилася. Одночасно, усупереч урядовим постановам, зросла питома вага вільнонайманих працівників. У першому кварталі 1949 р. в Сталінській області в артілі інвалідів “Донбас” їх питома вага становила 45%, в артілі “Металіст” – 30,3%, в артілі “Червона зірка” – 28,2% [12, арк. 37–38]. На більшості підприємств не було гуртожитків, не дотримувалися правил техніки безпеки, були відсутні спеціальні пристрої для інвалідів з важкими формами каліцтва [12, арк. 38]. Крім того, інваліди нерегулярно отримували й без того невелику платню. В артілі “Зоря” інвалід війни (кваліфікований швець) у січні 1950 р. отримав 52 крб. за місяць роботи, а

в лютому – 84 крб. В артілі “Червона зірка” середня заробітна платня становила 240-260 крб. на місяць [13, арк. 14], в той час як середня оплата праці робітників регіону у 1950 р. становила 967 крб. щомісяця [10, арк. 1]. Це викликало високу текучість кадрів. Так у цей період були працевлаштовані 102 особи, а звільнилося 138 осіб [12, арк. 37].

Багато інвалідів, особливо третьої групи, змушені були працювати на звичайній роботі, приховувати свою інвалідність через низький рівень можливого матеріального забезпечення. Вони намагалися отримати пенсію за віком або за вислугою років чи якомога довше працювати на підприємствах. У 1954 р. кількість інвалідів усіх груп становила 32,7% від загальної кількості пенсіонерів, а після прийняття закону про пенсії в 1956 р. – 36,9%. У 1954 р. кількість інвалідів зросла на 0,5% порівняно з даними 1952 р., а в 1956 р. на 30,5% порівняно з 1954 р. Це відбулося переважно за рахунок інвалідів праці. У 1956 р. їх кількість зросла на 40,3% порівняно з 1954 р., а всіх пенсіонерів відповідно лише на 15,6% [14, арк.18; 15, арк.3; 16, арк.8]. Отже, після прийняття нового пенсійного законодавства в 1956 р. багато працюючих пенсіонерів та інвалідів звільнилися з роботи та вийшли на пенсію. Саме тому на обліку в органах соціального забезпечення значно зросла кількість інвалідів порівняно з іншими категоріями пенсіонерів.

Таким чином, недостатня допомога місцевих органів влади, невелика пенсія та низька платня, на яку могли розраховувати інваліди, змушували їх вдаватися до пошуку альтернативних джерел доходу. На той час багато непрацездатних осіб жебракували на вулицях та вокзалах. Керівництво країни намагалося створити образ квітучої держави. Саме у зв’язку з цим, у СРСР, набагато раніше від інших європейських країн, було скасовано карточну систему. На відділи міліції після війни було покладено завдання забирати з вулиць і майданів жебраків [20, арк. 5–6], направляти до родичів, у будинки-інтернати для інвалідів або на професійне навчання з наступними працевлаштуванням [41, с.159]. Проте органи соціального забезпечення були не в змозі працевлаштувати всіх доправлених міліцією інвалідів, не вистачало місць у спеціалізованих установах [41, с.163]. Керівництво відомств не було зацікавлене в забезпеченні інвалідів певним місцем праці, створюючи тим самим нестерпні умови для самих інвалідів, які змушені були залишати роботу, а на їх місце набирали здорових людей [9, арк. 220]. Унаслідок такого ставлення влади до проблем непрацездатних осіб, вони знову опинялися на вулиці. Радянська пропаганда через засоби мас-медіа заявляла, що жебракування заборонене поза як в СРСР

нема бідних. На вулицях, згідно офіційних заяв, знаходилися мало не злочинці, злидарі та п'яниці, які не хочуть отримувати допомогу від держави або працювати на користь суспільства [41, с.150]. Це сприяло формування негативної суспільної думки щодо інвалідів, змушувало їх замикатися на власних проблемах.

Одним із напрямків піклування про інвалідів війни та праці було відправлення їх в спеціалізовані установи, де для них мали створити найкращі умови й забезпечувати усім необхідним.

Після Жовтневого перевороту теоретики побудови нового комуністичного суспільства хотіли зробити систему натурального перерозподілу. В цей час натуральні форми забезпечення непрацездатних набули особливого значення. Передбачалася заміна пенсії: а) приміщенням в будинках інвалідів; б) постачанням речей споживання та квартирою. Пізніше, в офіційній літературі навіть почали висловлюватися думки про те, що головним видом забезпечення непрацездатних до кінця 1930-х рр. повинні стати не пенсії, а будинки інвалідів [1, с.148].

Відразу ж після звільнення України почалося відновлення роботи мережі установ для інвалідів. У визволених областях створювалися органи влади, реєструвалася кількість інвалідів та всіх, хто потребував держаної допомоги [40, арк.49–52]. Крім існуючих до війни установ були створені будинки для інвалідів Вітчизняної війни, які в грудні 1942 р. були реорганізовані в інтернати. Інтернати існували двох типів: трудові загального типу та спеціальні з медичним обслуговуванням осіб, які потребують стороннього догляду. Трудові інтернати були створені не лише з метою державного забезпечення інвалідів, але й для підготовки їх до можливої для них за станом здоров'я трудової діяльності.

Крім інтернатів, які були збудовані за рахунок державних коштів, також існували будинки збудовані на кошти певних відомств для власних кадрових працівників. Так в Донбасі існували будинки для літніх шахтарів [33, арк. 1]. Для мешканців сільської місцевості підтримка мала надаватись через каси взаємодопомоги колгоспників, що з огляду на фінансову слабкість колгоспів було майже неможливо.

Одразу після відновлення роботи в спеціалізованих установах виникає низка проблем із постачанням продуктів, одягу. Проте найбільше клопоту у влади викликали їх працівники. За свідчення документів вони забирали харчі та одяг для підопічних, крали значні грошові заощадження. З іншого боку, персонал будинків через бюрократичні негаразди не отримував заробітну платню іноді по декілька місяців [19, арк. 10].

Через брак місць до будинків інвалідів мали спрямовувати лише осіб, які терміново потребували допомоги, а інші, позбавлені будь-якої підтримки, змушені були вдаватися до жебракування [20, арк. 24]. Підопічні, що опинялися в цих спеціалізованих установах стикалися з байдужістю, зловживаннями, крадіжками та пияцтвом персоналу. Через брак коштів деякі установи не мали постійного опалення, були масово охоплені педикульозом та хворобами шкіри [35, арк. 1–2]. Тому значна частина мешканців знову потрапляли на вулицю.

Проте позбавлення можливості працевлаштування, низька пенсія, ускладнення ситуації через погану роботою ЛТЕК, боротьба силових структур із жебрацтвом знову змушували влаштовуватися в будинки інвалідів. Осіб, що потребували допомоги було в декілька раз більше ніж місць в спеціалізованих установах. Нездатність місцевих органів влади та органів соціального забезпечення розширити мережу установ призводили до утворення значних черг [41, с. 163]. Навіть наявність значної кількості недоліків не зупиняла бажаних потрапити до цих установ. З іншого боку, держава намагалася створити в будинках інвалідів найбільш зручні умови. Дах над головою, регулярне харчування, праця в присадибному господарстві та постійний медичний догляд значно сприяли цьому.

Будинки інвалідів створювалися за ставевим та професійним принципами. Переважну більшість підопічних складали жінки, як правило інваліди II групи, що отримали ушкодження внаслідок праці або від хронічних захворювань [36, арк. 34]. Життя в цих спеціалізованих установах було доволі одноманітним. В той же час для підопічних створювалися бібліотеки, гуртки самодіяльності, влада прагнула охопити їх культмасовою роботою якомога ширше [34, арк. 1]. Держава не полишала ідеологічної роботи навіть з непрацевдатними особами. Боротися за розширення прав інвалідів в умовах тоталітарної держави було марно (хоча пізніше у 1970-ті рр. з'являються такі організації). Тому, в межах чинного законодавства, інваліди зосереджуються на скаргах в органи влади та партійні осередки, пишуть листи в друковані видання [24, с.3]. Іноді втручання вищого керівництва покращували становище та припиняли зловживання.

З другої половини 1950-х рр. значно збільшується фінансування, розширюється мережа спеціалізованих установ для непрацевдатних осіб. Покращується харчування, збільшуються прибутки населення і тому найбільш значні недоліки було подолано [21, арк. 156].

Система органів соціального забезпечення сприяла соціальній ізоляції інвалідів. Отримати і без того невелику пенсію без паспорта та про-

писки було неможливо. Халатність або зловживання дрібного чиновника могли позбавити будь-якої державної допомоги. Відправлення в будинки інвалідів відбувалося лише за умови наявності вільних місць. Іноді доводилося влаштуватися в установах інших областей за сотні кілометрів від рідних (особливо це стосувалося хворих дітей) [41, с.163].

Патерналістська модель соціальної політики радянської держави внаслідок жорсткої централізації та відсутності альтернатив сприяла закріпленню за інвалідами їх дискримінаційного статусу.

Створення для осіб з обмеженими можливостями централізованої мережі спеціальних установ не сприяло їх соціальній адаптації.

Документи свідчать, що інваліди зустрічали низку перепон під час соціалізації, серед яких найважливішими є:

- слабка професійна підготовка для осіб з обмеженими можливостями;
- соціальна, територіальна й економічна залежність інвалідів від органів соціального забезпечення;
- труднощі при пересуванні по місту (не були передбачені умови для пересування в архітектурних спорудах, транспорті тощо) ;
- сформованість негативної суспільної думки стосовно інвалідів;
- відсутність реальних можливостей повноцінної соціально-психологічної реабілітації та слабкість державної політики .

Отже, держава та уряд всіляко сприяли забезпеченню всіх матеріальних та медичних потреб інвалідів, але механізм реалізації соціальної політики щодо інвалідів був занадто бюрократичним. З одного боку, відсторонюючись від інвалідів, з іншого, їх починають посилено опікувати. Насправді, вирішуючи фізіологічні й мінімальні соціальні проблеми, інвалідів позбавляли будь-яких альтернативних шляхів вирішення власних проблем. Так поступово в них формувался комплекс неповноцінності й нездатності до самостійних дій. Інваліди виявлялися нездатними до реального життя і ще більше ставали залежними, проте ізольованими від суспільства. Повоєнна державна політика, спрямована на централізацію допомоги інвалідам, урешті-решт сформувала стійкий стереотип «суспільства без інвалідів» з його психологічним бар'єром між інвалідами та здоровими людьми.

Джерела та література

1. 50 лет советского социального обеспечения. Материалы конференции / Под ред. Д. П. Комаровой. – М., 1967. – 240 с.

2. *Александров П. А.* Развитие социального обеспечения советского крестьянства // Вопросы истории СССР. – 1974. – № 9. – С.18 – 32.
3. *Андреев В. С.* Право социального обеспечения в СССР: Учебник. – М., 1987. – 352 с.
4. *Ачакран В. А.* Обеспечение ветеранов труда в СРСР. – М., 1965. – 385 с.
5. *Гамаюнов С. А.* местная история: проблемы методологии // Вопросы истории. – 1996. – № 9. – С. 155 – 164.
6. *Голиш Г.М.* Наслідки німецько-радянської війни для неповнолітніх громадян України // Український історичний журнал. – 2005. – № 3. – С. 37 – 49.
7. *Гриценко Т. Г.* Коммунистическая партия – организатор помощи семьям военнослужащих, инвалидам и детям-сиротам на освобожденной территории Украины (1943 – 1945 гг.): Автореф. дис. ...канд. ист. наук. – К., 1973. – 24 с.
8. Державний архів Донецької області (ДАДО). – Ф. 2794 (Виконавчий комітет Донецької обласної ради депутатів трудящих) . – Оп. 1. – Спр. 220.
9. ДАДО. – Ф. 2794. – Оп. 3. – Спр. 269.
10. ДАДО. – Ф. 4249 (Статистичне управління Донецької області). – Оп. 1-доп. – Спр. 2585.
11. ДАДО. – Ф. 5154 (Відділ соціального забезпечення Виконавчого комітету Донецької обласної ради депутатів трудящих) . – Оп. 1. – Спр. 1.
12. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр. 5.
13. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр. 7.
14. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр. 42.
15. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр. 64.
16. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр. 123.
17. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр. 204.
18. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 1. – Спр.1841.
19. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 2. – Спр. 1.
20. ДАДО. – Ф. 5154. – Оп. 2. – Спр. 3.
21. Державний архів Луганської області (ДАЛО). – Ф. 2519 (Статистичне управління Луганської області) . – Оп. 12. – Спр. 583.
22. Директивы КПСС и Советского правительства по хозяйственным вопросам в 4-х томах – М., 1957 – 1958. – Т. 2 – 4.
23. Донецкая область за 50 лет. Стат. сборник. – Донецк, 1967 – 340 с.
24. *Дровеняк М.* Не виконують постанови уряду // Радянська Донеччина. – №33 (53), 14 лютого, четвер. – 1946. – С. 3.

25. *Ізюмов В.І.* Соціальний захист материнства і дитинства у Донбасі в 1943 – 1950 роках // Праці наукової конференції Донецького національного університету за підсумками науково-дослідної роботи за період 1999 – 2000 рр.: (м. Донецьк, 18 – 20 квіт. 2001 р.). – Донецьк, 2001. – С. 30 – 31.

26. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988). – 8-е изд., доп. и испр. / Ин-т марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. – М., 1985 – 1986. – Т. 7 – 10.

27. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: в 2-х томах. / Ін-т історії партії при ЦК Компартії України. – К., 1976 – 1977. – Т. 1 – 2.

28. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических республик. Утверждена Чрезвычайным VIII съездом Советов Союза ССР 5 декабря 1936 года. – М., 1957. – 29 с.

29. Народное хозяйство Ворошиловградской области: статистический сборник. – Донецк, 1971. – 166 с.

30. Народное хозяйство Донецкой области: статистический сборник. – Донецк, 1972. – 232 с.

31. *Поздняков С.* Становление и развитие системы социального обеспечения в СРСР и РСФСР в 1917 – 1991 годах // Социальное обеспечение. – 2002.– №12. – С. 27 – 36.

32. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. В пяти томах, 1917– 1967 гг. Сборник документов за 50 лет. – М., 1967–1968. – Т. 1 – 5.

33. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 348 (Міністерство Соціального забезпечення УРСР). – Оп. 3. – Спр. 325.

34. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 348.

35. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 619.

36. ЦДАВО України. – Ф. 348. – Оп. 3. – Спр. 849.

37. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф.1 (ЦК Компартії України). – Оп. 23. – Спр. 1018.

38. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 594.

39. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1018.

40. ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 1841.

41. *Швидкий В.П.* Бродяжництво й жебрацтво як елементи соціального життя в Україні у першій половині 1950-х рр. // Український історичний журнал. – 2007. – № 1. – С. 149 – 169.

Артем Бобровський (*Макіївка, Україна*) **Будинки інвалідів Донбасу у 1950-ті рр. як локальні соціокультурні спільноти**

У статті робиться спроба розглянути еволюцію системи реабілітації інвалідів у Донбасі у 1950-ті роки. Також аналізуються соціальні наслідки державної політики в області соціального захисту працездатних. Аналізуючи державну систему реабілітації працездатних, автор робить висновок, що вона призводила до соціальної ізоляції інвалідів. Держава не могла забезпечити своїм громадянам і захисникам необхідного рівня соціального захисту.

Ключові слова: соціальна політика, інваліди, соціальне забезпечення, будинки інвалідів, Донбас

Артём Бобровский (*Макеевка, Украина*) **Дома инвалидов Донбасса в 1950-е гг. как локальные социокультурные сообщества**

В статье делается попытка рассмотреть эволюцию системы реабилитации инвалидов в Донбассе в конце 1940-х – начале 1960-х гг. Также анализируются социальные последствия государственной политики в области социальной защиты нетрудоспособных. Анализируя государственную систему реабилитации нетрудоспособных автор делает вывод о том, что она приводила к социальной изоляции инвалидов. Государство не могло обеспечить своим гражданам и защитникам необходимого уровня социальной защиты.

Ключевые слова: социальная политика, инвалиды, социальное обеспечение, дома инвалидов, Донбасс.

Artem Bobrovskiy (*Makeevka, Ukraine*) **Nursing homes of Donbas in 1950's as the local sociocultural communities**

In the article is made an attempt to consider the evolution of the system of the rehabilitation of invalids in Donbas in the late forties – the beginning of 1960th years. Also, social consequences of the state policy in the field of social protection of the invalids are analyzed. Analyzing the state system of rehabilitation of the invalid the author makes a conclusion that it led to social isolation of the invalids. The state could not provide the citizens and defenders with the necessary level of social protection.

Keywords: social policy, invalids, social security, nursing homes, Donbas